

к.е.н., доц. Пілько А.Д.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна

Моделі аналізу соціальної напруженості та протестного потенціалу в територіальних системах регіону

В умовах глобалізації і прискорення темпів науково-технічного прогресу на фоні розвитку та поширення інформаційних систем і засобів комунікації, держава може потенційно втрачати можливості впливу на процеси, які в ній відбуваються.

Трансформаційні процеси, пов'язані зі зміною механізмів узгодження інтересів в основних сферах життя соціуму, суттєво вплинули на зміст багатовекторних соціальних процесів на всьому пострадянському просторі. На думку як західних економістів та соціологів, так і дослідників з країн пострадянського простору, зміни, які відбулися в житті пострадянських суспільств за останні 25 років поставили під сумнів спроможність існуючих на той час теорій та підходів вичерпно проаналізувати і спрогнозувати розвиток процесів і явищ в різних сферах життя суспільства. Тобто наука виявилася не забезпеченою адекватними моделями і методами пояснення того, що сталося, і тих процесів, які розгорталися на данному історичному етапі. Усе це зумовлює беззаперечну актуальність аналізу соціальних та економічних трансформацій, що відбуваються в умовах нестабільного середовища. Здійснювати такий аналіз допомагають синергетичний і системний підходи, а також використання економіко-математичних методів та моделей.

Стан українського суспільства і зокрема, його соціальної та економічної сфер, характеризується масштабною системною кризою, яка триває вже більше двох десятиліть. Для осмислення процесів, які відбуваються одночасно під впливом системних трансформацій і бурхливого розвитку інформаційних систем і технологій потрібно, керуючись міждисциплінарним підходом розробити нові прикладні методики аналізу та прогнозування змін в суспільстві, котрі визначають його нові властивості і характеристики як складної відкритої ієрархічної системи. При цьому необхідною є принципово нова постановка задачі управління та регулювання розвитку соціальних та економічних процесів. Пріоритетним є переосмислення парадигми державного управління та регулювання, переосмислення ролі інститутів суспільства в його розвитку. Важливо зосереджуватися не стільки на процесах збереження системи, її властивостей

і порядку, суспільному гомеостазі, скільки на ситуаціях соціальної нестабільності та кризовості [1]. Одним з результируючих показників ефективності системи управління суспільством є показник соціальної напруженості.

Дослідження методів її оцінки проводили вітчизняні та зарубіжні вчені Акініна П. В., Дмитренко Г. А., Соловйова С. С., Слюсаревський М. М., Головня О. М., Бузовський І., Клюєнко Є та ін.. Виявленню факторів, що впливають на соціальну напруженість присвячували свої роботи Кізім М. А. та Узунов В. В., натомість ознаки досліджувалися Тепечиною В. І., Андрющенком А. І. та Євдокимовою І. А.

Соціальна напруженість є характерною ознакою практично всіх без винятку суспільств, які трансформуються. Тому соціальне напруження, загострення відносин між різними групами, інституціями, регіонами та індивідами до певної міри є закономірним перманентним станом сучасного українського суспільства. Будь-які зміни спричиняють зростання нестабільності, невизначеності й напруженості. Як вказують в своїх працях провідні вітчизняні соціологи, в процесі фундаментального переходу від одного соціального порядку до іншого ми маємо сьогодні справу з особливим станом суспільства, головними характеристиками якого є соціальна напруженість і потенційна конфліктність. Саме в такі перехідні періоди народжується сприятливий ґрунт для поширення аномії, під впливом якої соціальні норми розпадаються, люди погано орієнтуються в ситуації — і все це породжує девіантну поведінку. Такі процеси є надзвичайно небезпечними для існування і розвитку як соціальних, так і економічних систем, так як ставлять під загрозу ідею самозбереження системи та її системних характеристик. З іншого боку – рано чи пізно такі процеси активізують самоорганізацію нових систем з новими системними характеристиками і властивостями.

Соціальна напруженість може бути визначена як одна з інтегральних характеристик соціально-економічного розвитку в регіоні і має складну внутрішню структуру, яка включає в себе широкий спектр таких факторів, як задоволення життєвими умовами, самооцінка людьми щоденних настроїв, суб'єктивна оцінка населенням соціального та економічного становища країни, матеріальний добробут сімей, політична ситуація, рівень довіри до органів влади та ключових інститутів суспільства. Дослідження рівня соціального напруження, а також чинників, які сприяють виникненню та зниженню інтенсивності процесів, які визначають дане явище, рекомендується проводити в режимі моніторингу на основі моделей оцінки статистичної інформації. Зокрема, в роботі [6, с.69], для оцінки рівня соціальної напруженості, використовується модель, яка передбачає

розрахунок відхилень між нормативними і фактичними значеннями наступних 12 показників: об'єм ВРП на душу населення; індекс фізичного обсягу промислової продукції; індекс споживчих цін, вартість мінімального набору продуктів харчування; питома вага населення з грошовими доходами нижче величини прожиткового мінімуму; коефіцієнт динаміки фондів; реальні грошові доходи; рівень безробіття; очікувана тривалість життя при народженні; коефіцієнт смертності; співвідношення шлюбів і розлучень; коефіцієнт демографічного навантаження. При цьому всі показники мають однаковий пріоритет впливу на інтегральний показник соціальної напруженості. Сам коефіцієнт визначається як відношення фактичних показників до критичних або навпаки – залежно від напрямку впливу конкретного показника. Якщо коефіцієнт впливу відповідного показника на інтегральний індекс соціальної напруженості є більшим одиниці, то це свідчить про перевищення критичного значення і про збільшення впливу даного показника на інтегральний індекс. Значення показника, яке є близьким до одиниці, свідчить про перед критичне значення відповідного фактора. Практично всі без винятку дослідники даного питання сходяться на думці, що якою би повною і всеохоплюючою не була система статистичних показників, які використовуються в моделі, для отримання повної інформації про масштаби явища, необхідно використовувати результати соціологічних опитувань.

В основу моделі аналізу рівня соціальної напруженості необхідно покласти ознаки, які характеризують сферу суб'єктивного, зокрема:

1. думки людей з приводу відношення до подій, їх очікувань ймовірності вирішення проблем, котрі торкаються їх інтересів, їхньої оцінки міри задоволення своїх потреб, довіри до інших людей, а також до соціальних інститутів і владних структур;
2. задоволеність життям в цілому, матеріальним становищем, роботою, переважне перебування в стані комфорту чи дискомфорту;
3. оцінка ефективності діяльності керівництва країни, оцінка системи освіти, системи охорони здоров'я, функціонування інститутів демократії та сталого суспільства.

Схема проведення аналізу рівня соціального напруження повинна мати наступний вигляд:

1. Формування вихідних даних: відбір змінних, їх попередній аналіз.
2. Скорочення кількості змінних з метою виявлення основних закономірностей, які характеризують соціальне напруження.
3. Інтерпретація отриманих змінних і побудова вагової функції.
4. Побудова індикатора «рівень соціальної напруженості».
5. Інтерпретація отриманих результатів.

Соціальна напруженість є важкодосліджуваним фактором, оскільки наявні методи її оцінки базуються на виявленні соціально-психологічних та поведінкових характеристик із застосуванням експертного оцінювання та соціальних методик дослідження. Самушкин А. И. виділяє наступні ознаки соціальної напруженості [5, с.11].:

- поширення настроїв незадоволеності ситуацією, що склалася в тій чи іншій важливій сфері суспільного буття;
- втрата довіри до влади, виникнення відчуття небезпеки та поширення песимістичних оцінок майбутнього;
- стихійні масові дії, конфлікти, мітинги, забастовки, демонстрації, міграція за межі регіону.

Угорський дослідник В. Карнаї рекомендує для оцінки рівня соціального напруження, яке виникає внаслідок накопичення проблем перехідного періоду проводити дослідження в трьох напрямках. При цьому наголошується, що для початку необхідно послідовно і системно дослідити вимоги, побажання, бачення населенням напрямів розвитку ситуації. На основі отриманої інформації визначити основні напрями макроекономічних цілей. На другому етапі дослідження необхідно визначити можливі шляхи розвитку, які пропонуються урядом, правлячою елітою, політиками та економістами, узагальнити їх пропозиції. І вже на третьому етапі необхідно аналізувати реальні досягнення тих країн, які мають відповідний досвід виходу з подібних ситуацій. В якості завершального етапу виходу з кризової ситуації рекомендується визначити для себе основні напрями управління вказаними процесами. [3, с. 108].

Для вимірювання загального рівня соціальної напруженості в суспільстві Н. Паніною була запропонована методика побудови інтегрального індексу дестабілізаційності протестних установок населення. Індекс пропонується розраховувати як середнє значення сукупності акцій протесту, в яких висловили намір брати участь люди, з урахуванням дестабілізаційного коефіцієнту кожної акції. Дестабілізаційний коефіцієнт пропонується розраховувати на основі результатів експертного опитування. [2].

Таким чином, аналіз проблеми вказує на те, що:

1. соціальна напруженість в суспільстві виникає внаслідок незадоволення основних потреб;
2. оскільки в повному обсязі задовольнити, людські потреби неможливо, то існує відповідна фонові напруженість;
3. як правило, соціальна напруженість виникає в умовах глибинних трансформацій укладу життя суспільства;

4. існує поріг соціальної напруженості, вище від якого вона набуває вибухонебезпечного характеру, тобто поведінка суспільства стає непередбачуваною, активізуються соціальні детонатори і соціальна система наближається до точки біфуркації;
5. наростання соціальної напруженості потрібно виявляти якомога раніше, ще в початкових стадіях;
6. основна мета аналізу рівня і потенціалу соціальної напруженості – спрогнозувати його масштаби і підібрати такий вектор управління, щоб система змогла перейти потенційну точку біфуркації з мінімально можливим граничним скороченням потенціалу свого розвитку.

Сам факт наявності соціальної напруженості відображає порушення рівноваги в суспільстві. У випадку відсутності керованих впливів на процеси в суспільстві, напруженість сприяє тривожності та суспільним конфліктам, руйнуючи при цьому засади соціальної організації. Як правило, це лише заважає соціальній та економічній системам, оскільки є деструктивним та негативним за своїм характером явищем, тому ніяким чином не сприяє позитивному ефекту для соціального та економічного розвитку територіальної системи в короткостроковому періоді. А задоволеність суспільства наявним становищем та відсутність тривожності або ж підтримання на одному рівні показника напруженості, навпаки, сприяє підтримці сталого розвитку досліджуваної територіальної системи.

Серед основних запропонованих підходів до моделювання процесів управління соціальною напруженістю на регіональному рівні, можна виокремити результати дослідження Р.Н. Кузьміна, Н.П.Савенкової та П.Б. Фроликова, окремі положення яких деталізуються в праці [4, с.86-99]. Очевидною слабкою стороною пропонованого авторами підходу є припущення про те, що регіон є закритою ізольованою системою, причому фактори зовнішнього по відношенню до регіональної системи середовища не впливають на рівень соціальної напруженості в ньому.

Серед методів отримання результатів про міру соціальної напруженості можна виділити метод суматорної оцінки Р. Лайкерта, який базується на підсумовуванні оцінок отриманих за окремими пунктами шкали, та принцип «зважування суджень» на підставі експертних оцінок за 11-бальною шкалою розроблений Р. Терстоуном.

Вивчення існуючих підходів до аналізу соціальної напруженості та протестного потенціалу показало, що незважаючи на наявність низки методів та методик оцінки соціальної напруженості в суспільстві, в тому числі і формалізованих, відритим залишається питання розробки такої методики, яка б дозволяла проводити інтегральну оцінку як соціальної напруженості і протестного потенціалу в суспільстві, так і впливу окремих чинників

соціальної напруженості на активізацію протестних настроїв. Такий стан справ окреслює перспективний напрям прикладних міждисциплінарних досліджень, мета яких – розробка моделей аналізу соціальної напруженості та протестного потенціалу в територіальних системах регіону.

Література

1. Бевзенко Л. Соціальні зміни у дзеркалі самоорганізаційного моделювання / Л. Бевзенко // Вісник. – 2002. – №9. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>
2. Владико О. Готовність населення України до соціального протесту / О.Владико // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.i-soc.com.ua/institute/16-vladiko.pdf>
3. Джафарова В. М. Экономические аспекты социальной напряженности / В.М.Джафарова // Проблема социальной напряженности: материалы международной научно-практической конференции 5–6 июня 2010 года. – Пенза – Ереван – Прага: ООО Научно-издательский центр «Социосфера», 2010. – 178с.].
4. Кузьмин Р.Н., Савенкова Н.П., Фроликов П.Б. Пространственно неоднородная модель развития социальной напряженности отдельно взятого региона / Р.Н. Кузьмин, Н.П. Савенкова, П.Б. Фроликов // Соціологія: 4М, 2003, №16, с. 86-99.
5. Самушкин А.И. Социальная напряженность как общественно-политическое явление / А.П. Самушкин // Проблема социальной напряженности: материалы международной научно-практической конференции 5–6 июня 2010 года. – Пенза – Ереван – Прага: ООО Научно-издательский центр «Социосфера», 2010. – 178 с..
6. Хаджалова Х.М. Методические вопросы определения социальной напряженности в Дагестане / Х.М. Хаджалова // Проблема социальной напряженности: материалы международной научно-практической конференции 5–6 июня 2010 года. – Пенза – Ереван – Прага: ООО Научно-издательский центр «Социосфера», 2010. – 178 с.